

(יב) רבי זליקמן בינגא

מהר"ז בינגא, תלמיד מהרי"ל, שנפטר בשנים ר"ל-רל"א (1470-1471)⁹², הביא בכתביו כמה קטעים⁹³, שההשוואה מראה שמקורם ב'ליקוטי מהרי"ל' שבסוף ספרו של רבי זלמן⁹⁴. וכן בסדר חליצה שלו הביא בהגהה קטע תחת הכותרת "לשון מהרי"ל"⁹⁵.

(יג) רבי מאן בכרך

רבי מאן בכרך, תלמיד מהרי"ל, מזכיר בשאלתו אל מהר"ז בינגא "וכן כה"ג מצאתי בנימוקי מהרי"ל גט שניתן באושטריך..."⁹⁶, ובהמשך הדברים "וכעין זה כתב הח' זלמן גווירא בספרו, אותו אשר חבר ספר מהרי"ל..."⁹⁶.

(יד) רבי בנימין כ"ץ מרגנשבורג

רבי בנימין כ"ץ הוא בן אחיו של מהר"ז, וכן עירו של מהר"י ברונא. הוא כתב לעצמו 'קובץ' – כתב יד שבו אסף ליקוטים מחיבורים שונים ודברים ששמע על פה. הוא מספר על פסקים שנפסקו מרגנשבורג בסוף שנות ה-ק' ובתחילת שנות ה-ר'. כתב ידו המקורי שרד עד היום⁹⁷. בכתב יד זה העתיק קטעים רבים מפרק הליקוטים שבספר מהרי"ל⁹⁸, ולעתים הפנה לספר זה בהשתמשו במספור, כנראה מספרי סימנים⁹⁹.

פרק עשרים וחמשה

כתבי היד של הספר

להלן תיאור¹ כתבי היד הידועים לי של ספר מהרי"ל. רוב כתבי היד מוזכרים במבוא לספר מהרי"ל², והם מסודרים כאן לפי סדר א' ב' של סימוניהם שם. ארבעה כתבי יד נוספו כאן על אותה רשימה:

92. ראה: מהר"ז בינגא, מבוא, עמ' 13. 93. מהר"ז בינגא, ראש חדש, סי' מ, הגהה נט, עמ' קסט, והע' 21; שם, עומר, סי' ג, הגהה י, עמ' רמט. 94. מהרי"ל, ליקוטים, סי' סט, עמ' תרכט; שם, סי' כו, עמ' תרטו. 95. סדר חליצה למהרי"ל מרגלית, עמ' לב, הג' יא (וראה בעמ' מ שם שמוזכר 'סדר הגאון מהרי"ל ז"ל'). 96. שאלת רבינו מנחם מאן בכרך בשמות גיטין, מוריה יד (תשמ"ה), גל' א-ב (קנז-קנח), עמ' ג. הנוסח המובא על ידי רבי מאן בכרך דומה לניסוח שבמהדורות המוקדמות (=שנכתבו בגרמניה) של ספר מהרי"ל. 97. אוקספורד 784 (Mich. 84), במכון לתצלומי כתי"ע מס' 20321. וזהו הכותב נמצא בדברי ר' ש' שפיצר בראש מאמרו 'פסקים ותשובות רבותינו באשכנז בדור שלאחר גזירות ק"ט' (מוריה ט [תשמ"ז], גל' ז-ח [קג-קד], עמ' ב). 98. בעיקר בדפים 144, א-146, א, בגליונות. 99. למשל, בדף 80, א כתב: "...לאפוקי מאותם בני אדם שמתענים עד חצי יום בשבת כשיגיע בהן יום שמת אב או אם. עיין במהרי"ל י"ט". הדברים נמצאים לפנינו בהלכות תענית (סי' יב, עמ' רסז).

1. חלק מכתבי היד בדקתי בספריות המקור. את כל כתבי היד ראיתי במכון לתצלומי כתי"ע שבבית הספרים הלאומי בירושלים. נעזרתי בפרטים שבקטלוג המקוון של המכון לתצלומי כתי"ע, ובמאגר ספרדתא של מפעל הביבליוגרפיה העברית. על כמה כתבי יד נאמר כאן שהם עצם כתב ידו של רבי זלמן משוטיגווערא, מחבר ספר מהרי"ל. ביסוס לקביעה זו נמצא להלן בפרק כו. 2. מהרי"ל, מבוא, עמ' 13-12. כתבי היד מחולקים שם לשש משפחות (על הרחבת חלוקה זו ראה בפרק כו), ולהלן הפניות

(1) כת"י פא, שנעשה בו שימוש בשינויי הנוסחאות בספר. הוא שייך למשפחה 3, ובגלל טעות טכנית נשמט איזכורו מהמבוא שם.

(2) כת"י לפ, שעד לאחרונה לא היה צילום שלו במכון לתצלומי כת"י ע בירושלים.³

(3) כת"י ס, שבעת עריכת ספר מהרי"ל על ידי ר' ש"י שפיצר, בעידן 'מסך הברזל', לא היה צילום שלו בירושלים.

(4) כת"י ז, שאינו אלא העתקה של חלק קטן מן הספר, והוא הועתק מן הדפוס.

(א) א - כת"י איקספורד 819

Opp. 74 (בעבר: אופ. 761), במכון לתצלומי כת"י ע מס' 20356.

דפים 97, א-190, ב "הילכו[ת] דרשו[ת] מהרי"ל מכל השנה" - ספר מהרי"ל.⁴

מקומם של הדפים 161-164 בין הדפים 148-149.

ככל הנראה נכתב באיטליה, במחצית השנייה של המאה הט"ו (ר"י-ר"ס).⁵

משוייך למשפ' 2.

סדר העניינים: ר"ה עד ט' באב. שבת. עירובי חצירות. תפילה. קריאת התורה. סעודה. ציצית ותפילין. מזוזה. נישואין. מילה. פדיון הבן. גיטין. חליצה. שמחות. טבילה. איסור והיתר. יין נסך. שחיטה ובדיקה. ליקוטים. ליקוטי מהר"ש. אגרות מהרי"ל על החושים. מנהג שבת. מנהג ר"ח.

לתיאורי כתבי היד לפי חלוקתם שם:

- (1) פ - להלן אות טז. ו - להלן אות ח. ש - להלן אות כג.
- (2) מי - להלן אות יד. א - להלן אות א. פרי - להלן אות יט. מ - להלן אות יג. ג - להלן אות ה.
- (3) כיח - להלן אות ט. ק - להלן אות כב. [נוספו כאן: פא - להלן אות יז. ס - להלן אות טו.]
- (4) גר - להלן אות ו. או - להלן אות ב. שכט - להלן אות כה. פר - להלן אות יח.
- (5) ה - להלן אות ז. פרס - להלן אות כ.
- (6) אוק - להלן אות ד. אופ - להלן אות ג. שכ - להלן אות כד. לי - להלן אות יא. ל - להלן אות י.
- [נוסף כאן: לפ - להלן אות יב.]

ג. אני מודה לד"ר ל' רספה מפרנקפורט שהסבה את תשומת לבי לקיומו. 4. שאר כתב היד: דפים 42-1 - שו"ת מהר"י ווייל, ש"נגמרו ביר' ב' כז אייר רצ"ד [1534] לפק ... פה וניזיא, נא' הכותב ... אליעזר טריווש". זהו רבינו אליעזר טריווש, לימים רבה של פרנקפורט. דפים 44, א-96, ב נאספו תשובות מהרי"ל המסודרות לפי נושאים ב-ס"ט סימנים. בשו"ת מהרי"ל מסומן כת"י זה: א. 74. חלק זה נכתב יחד עם ספר מהרי"ל.

M. Beit-Arie, Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library, Oxford: 5

מנהגי מהרא"ק מובאים עומדים בפני עצמם, בדרך כלל אחרי הכותרת "מהר"ק". בהלכות שבת שתי הגהות חלון, ובהן תשובות מהרי"ל, האחת על הליכה בסיוע מקלות בשבת⁶. השנייה בעניין טלטול מאכל התינוק בשבת⁷.

בגליונות כתב היד נוספו הגהות מאוחרות, ובהן גם ממנהגי פרנקפורט⁸.

(ב) או – כת"י אוקספורד 907

Mich. 292 (בעבר: מיכ. 371), במכון לתצלומי כת"ע מס' 21866.

174 דפים.

בין הדפים 151-152 חסרים דף או שנים.

בכתב היד תיקונים והוספות בכתב אחר, וסימנן של הוספות אלו בספר מהרי"ל וכאן – או*. הוספות אלו כתובות בעצם כתב ידו של רבי זלמן משוטיגווערא, מחבר הספר. כלומר, מעתיק כל שהוא העתיק – מסתבר שמכתב יד אחר של רבי זלמן – את רוב הספר, ורבי זלמן הוסיף עליו אחרי כן הוספות.

דפים 79, 128-148, 164-165, 173-174 נלקחו מהעתקה אחרת של ספר מהרי"ל, והם משמשים כאן השלמה במקום דפים מקוריים שאבדו. סימנם אצלנו: או**⁹.

לפי קטלוג ההשלמה לקטלוג ספריית אוקספורד¹⁰ – עיקר כתב היד נכתב באשכנז או באיטליה, סביב שנת ר"י (1450). שם מצויין התאריך ר"י המופיע בדף 160, ב, וזה בכתיבת או*. כיוון שאותה שנה מוזכרת גם על ידי הכותב העיקרי "... כך אנו: ר"י לפרט – ד' שנים במחזור ער"ה"¹¹ – מסתבר שזוהי אכן שנת הכתיבה של או כולו.

בחלק מהגליונות שהוסיף רבי זלמן יש העתקות מ"סדר טערויוז" – מסתבר שנוספו בצפון איטליה.

Clarendon 1994, p. 127. 6. מסתיימת במילים: "אם איפשר לך ללך אפי", וההמשך חסר. 7. דף 159, ב. 8. למשל בדפים 172, ב 179, א (בכתיבת ידו של רבי אליעזר טריוויש). 9. להלן חלוקת הכתיבות בין הכותבים השונים בדפים שהכתיבות מעורבות:

דף 156, א שתי הפסקאות הראשונות – או. מהטבלה ואילך – או*.

156, ב-160, א – או.

160, ב-162, ב – או*.

דף 163 הוא כנראה הוספה מאוחרת, והכתב בו הוא כעין כתב רש"י מהמ' הי"ח. הושלמה בו התחלת צוואת רבינו יהודה החסיד שבדף 164 מ-או**.

166, א – סוף הצוואה, או*.

166, ב נסיונות קולמוס, עברית ולטינית, בערך מהמ' הי"ז.

167, ב – התחלת תשובות מהרי"ל – או*.

10. הנ"ל בהע' 5, עמ' 143. 11. דף 156, א.

בקטלוג הנ"ל נקבע, שהדפים שסימנם אצלנו או** נכתבו בצפון איטליה מעט אחרי 1450. אין זה מדויק: תאריך הגט בדפים אלו הוא שנת רנ"ו (1496)¹², וזוהי השנה המוקדמת ביותר האפשרית כזמן הכתיבה.

משוייך למשפ' 4.

נוסח או** משוייך למשפ' 3, ולפיכך ב-כ"ח וב-או** אותן חתימות עדים על הגט¹³.

סדר העניינים: אלול עד ט' באב. שמחות. תפילה. ס"ת. סעודה. או"ה. שו"ב. יי"ג. נידה וטבילה. [נישואין. מילה. פדיון הבן].¹⁴ ציצית ותפילין. מזוזה. גטין. [חליצה. ליקוטים] [ליקוטי מהר"ש. גלגול בני חושים]¹⁵. עיבור. תשובות. אגרת השופרות. צוואת רבי זלמן ממגנצא.¹⁶

סדר העניינים בדפי ההשלמה (או**): שו"ב. נישואין. נדה וטבילה. מילה. מהרא"ק על מילה. פדיון הבן. גיטין. חליצה. ליקוטים. ליקוטי מהר"ש. גלגול בני חושים.

בראש כתב היד נמצא מפתח הספר בכתב ידו של רבי זלמן. בסוף המפתח יש מיפתוח של תשובות מהרי"ל שהובאו בספר. רוב התשובות היו בקונטרס בסוף הכרך, שלא הגיע לידינו. מהמפתח נראה, כי דפי התשובות התחילו בעמ' שסב במיספור המקורי. עד אמצע תוכנו של עמ' שסח נראית כתיבת התוכן רצופה. אח"כ ניכר שוני בכתיבה, והמפתח ממשיך עוד כמה שורות, עד התשובה שבעמ' שער. הרושם הוא, שאחר חיבור המפתח נוספו לספר תשובות נוספות, ואז הוסיפן רבי זלמן גם לתוכן.

בעלים: "שמשון כהן בכ"מ גרשון"¹⁷. "נאם זעירא דמן חבריא יעקב הנקרא קופילמן בן הגאון מהר"ר מאיר זצ"ל"¹⁸ איש רויטלינגן¹⁹. "נאם זעליקמן בן לא"א כמ' 20...".²¹

(ג) אופ - כת"י אוקספורד 1606

Opp. 563 (בעבר אופ. 1068), במכון לתצלומי כת"י עמ' מס' 17184.

12. דף 138, ב. 13. מהרי"ל, גיטין, ס"ח כא, עמ' תקיג, שני"ס ז. 14. בגוף כתב היד חסרות כאן הלכות אלו, אך לפי המפתח המקורי כאן היו. 15. במפתח נכתב רק "ליקוטים מכמה דברים", אך כיוון שהדף שלפני הלכות עיבור שרד, ויש בו הסיום של גלגול בני חושים, אנו למדים, שהליקוטים הללו כללו [לפחות] את המפורט למעלה. גלגול בני חושים הכיל כנראה רק את שתי אגרות מהרי"ל, עם דברי פתיחה וסיום קצרים (ראה להלן בכת"י גר). 16. גם כאן חסר כמעט הכל בגוף כתב היד, והרשימה היא על פי המפתח שבראש כתב היד. 17. בראש כתב היד. 18. רבי מאיר רויטלינגן היה רבה של וורמיישא, ונפטר בשנת רע"ב (1512) – ראה: מנהגות וורמייזא לרי"ל קירכוס, מבוא, עמ' 29, הע' 5; גרמניה יודאיקה III, ב, עמ' 1681, מס' 20. 19. דף 174, ב. 20. לא נכתב יותר. אולי הוא בנו של הרב הנ"ל. 21. שם.

דפים 168, א-207, ב - ספר מהרי"ל²².

מנהגי מהרי"ל נסתיימו בשנת ר"ז (1447): "בשנת ז"ר תפארה סיימתי הנמוקי מנר ישראל מהרי"ל ז"ל כ"ב טבת ... ויזכ' אותי להגו' בו א"ס"²³.

אפשר שנוסחו המקורי נכתב בוורמיישא, או הותאם למנהגה²⁴.

משוייך למשפ' 6.

סדר העניינים: תפילות ר"ה²⁵, שבת, עירובין, תפילה, ס"ת, סעודה, ציצית, תפילין, מזוזה, שמחות, נישואין, גיטין, חליצה, מילה, פדיון הבן, נדה, אר"ה, שחיטה, יין נסך, ליקוטים.

(ד) איק - כת"י אוקספורד 2368

Opp. 296 (בעבר: אופ. 608), במכון לתצלומי כת"ע מס' 21429.

בכתב היד 100 דפים²⁶.

22. שאר כתב היד כתוב בכתיבה אשכנזית. יש חלקים שנכתבו בשנים קצ"ב (1432) ו-קצ"ד (1434). כנראה אין קשר בין החלקים השונים של הכרך, אלו החיבורים הנוספים:

דפים 1-38 - שקל הקודש לרבי משה די ליאון.

דפים 39-51 - רוח חן.

דפים 52, א-75, א - תורת האדם לרמב"ן.

דפים 75, ב-80, ב - עניני גלגול ויכוס ע"ד הקבלה.

דפים 84-87 - כתר שם טוב (ההקדמה).

דפים 88-90 - י"ג עיקרים.

דפים 92-94 - שיעור קומה.

דפים 105, א-115, א - תשובות מהרי"ל. סימנו של כתב היד בשו"ת מהרי"ל הוא: א, 563.

דפים 115, א-158, ב - ליקוטים, שבהם נכללו קטעים רבים ממנהגי מהרי"ל.

דפים 209-214 - אלפא ביתא לרבי יו"ט ליפמן מילהוין.

דפים 217-232 - פירוש האותיות.

דפים 234-243 - חיי עולם (ספר היראה המיוחס לרבינו יונה).

דפים 252-271 - פירוש התורה לריקאנטי.

דפים 272-288 - ליקוטים.

23. דף 207, ב. 24. בדף 170, א, בסדר אמירת הפיוטים בראש השנה, כאשר רבי זלמן מציין נוסח שאמר מהרי"ל בשנתו האחרונה בוורמיישא, הנוסח בכת"י זה: "כן שינה בכאן לוורמשא". וראה גם להלן, עמ' 373, הע' 51, מקום נוסף, שבו נראה שכת"י אופ הועתק מכת"י שבגליונו היתה כתובה המילה 'וורמשא'. 25. כל שאר מנהגי חדשי השנה לא נמצאים בהעתקה זו. יש לציין, שכליקוטים שבארבעים הדפים שלפני ספר מהרי"ל (ראה בהע' 22) מובאים קטעים ממנהגי מהרי"ל גם מדיני חמץ, מצה, עומר ויום טוב. 26. המספור שהיה בכתב היד עד השנים האחרונות אינו רצוף, דף אחר דף, אלא רק כל דף חמישי קיבל מספר. 5 דפים אחרי דף 15 טעה המספור וכתב 25, ולפי מספור זה הגיע מספר דפי כתה"י ל-105. כך צולם כתה"י למכון לתצלומי כת"ע, ואף אנו במבוא זה מציינים לדפי כתה"י לפי מספור ישן זה.

שני הדפים הראשונים המקוריים נקרעו, ושרד מהם רק חצי הדף השני [=דף 1 כיום]. דף 2 הוא דף ריק, שנכתבו בו כתובות בעלות שונות.

בדפים 3, ב-5, ב הועתק בתקופה קדומה תוכנם של שני הדפים שנקרעו. ההעתקה אינה מדויקת²⁷, וכלולות בה הגהות מנהגי וורמיישא שנכתבו במקור בגליונות, כדלהלן.

בתיאור כתב יד זה בקטלוג הממוחשב של המכון לתצלומי כתי"ע הוא מוגדר "מהדורת ר' זלמן משוטיגורערא", ומועלה שם הספק: "ואולי בכתב ידו" [של רבי זלמן]. לא ניתנו שם נימוקים לסברה זו. בהשוואה לכתבי היד האוטוגרפיים שכתב רבי זלמן משוטיגורערא עולה, כי מנהגי וורמיישא שנוספו בגליונות, וחתימת החיבור הכתובה בסופו²⁸ הם הם שנכתבו בידי רבי זלמן.

לפי קטלוג ההשלמה לקטלוג ספריית אוקספורד – נכתב בגרמניה בין השנים קפ"ז-רי"א (1427-1451)²⁹. לפי סדר כתיבת העריכות השונות, נראה שהחיבור הועתק לפני שנת ר' (1440).

משוייך למשפ' 6.

סדר העניינים: אלול עד ט' באב (שבת ועירובי חצרות לפני ט' באב). תפילה. ספר תורה. סעודה. ציצית. תפילין. מזוזה. נישואין. מילה. פדיון הבן. גיטין. חליצה. שמחות. טבילה. איסור מאכלות. יין נסך. שחיטה ובדיקה. ליקוטים. ליקוטי מהר"ש. חתימת החיבור. "פתשגן הכת' אשר' כת' וגזר מהרי"ל על היהודי' בהולכי' אנשי בליעל על בני חושים"; טופס כתובה (ללא תאריך ושמות).

בכת"י זה מובאים בסתם מנהגים שמצויינים במקורות האחרים במפורש כמנהג מגנצא³⁰.

בגליונות עמודים רבים כתב רבי זלמן את מנהגי וורמיישא³¹.

בעלים: "זעלקלי בלא"א כהר"ר יחיאל מיכל גראוטוול", "מטלן בת יאוד", "יודא בן ... יוסף יעקב גיראטוואל", "אלכסנדר בן יהודה הכהן", "יעקב בר יודא".

27. כך עולה מההשוואה לחצי הדף המקורי ששרד. 28. דפים 101, ב-102, א. 29. M. Beit-Arie, *ibid.*, p. 461. 30. (א) בדף 29, א: "ומה שיש נהגין לומר 'ה' הוא האלהים' ב' פעמים ...", כלומר, אין זה המנהג במקומו של הכותב. ובחשובת מהרי"ל (שו"ת מהרי"ל החדשות, סי' סא, עמ' סז): "וגם 'השם הוא האלקים' אין אומרים פה" (ובשנ"ס א מפורש בכת"י אחר: במגנצא); (ב) בדף 32, א: "בסוכות מתחילין הגדול בכבוד שמך ובשמחת תורה האל בתעצמות" בסתם. והשווה ספר מהרי"ל, תפילת סוכות, סי' ב, עמ' שעט. 31. כל הגליונות הללו הודפסו בנספח לספר מנהגות וורמייזא לרי"ל קירכום (עמ' שז-שסח).

(ה) ג - כת"י ירושלים-הספריה הלאומית 28⁶⁶⁸⁶

בעבר: היכל שלמה ג 36, במכון לתצלומי כת"ע מס' 38489.

145 דפים.

תאריך הרשאת הגט - שנת ש"ה (1545)³². זהו גם תאריך הקולופון:

אני דוד ב"ר יוסף כתבתי זאת הספר בעיר גלהויון³³ וסיימתי היום יום א' פרש'

צו את אהרן ב' יומי' לחדש ניסן שנת ש"ה [1545] לפרט³⁴.

השם דוד מודגש³⁵.

תיאור מפורט של כתב היד ניתן ע"י י"ל ביאלר³⁶.

משוייך למשפ' 2.

סדר העניינים: אלול עד ט' באב. תפילה. ציצית. תפילין. מזוזה. נישואין. מילה. פדיון הבן. גיטין. חליצה. שמחות. טבילה. איסור והיתר. יין נסך. שחיטה ובדיקה. בדיקות ליקוטים. ליקוטי מהר"ש. אגרות מהרי"ל בעניין בני חושים. מנהג שבת. מנהג ראש חודש. חתימת החיבור³⁷. דרשות וחידושים ממהר"י ווייל (בכותרתם הוזכר בברכת "ז"ל", אך בכותרת פנימית נאמר "תמצא קצת הילכות שבת ממהר"י שי"י"³⁸, ומכאן שדברי מהר"י ווייל נוספו לעריכה זו³⁹ בחייו).

(ו) גר - כת"י טורונטו - גרינווד⁴⁰

במכון לתצלומי כת"ע מס' 8494.

114 דפים.

בסוף הספר, אחרי חתימת גלגול בני חושים: "וזה היה שנת זכר עשה לנפלאותיו לפ"ק. נאם בריך ... רחמנא דסייען"⁴¹. לכאורה נראה שהכוונה שכתב היד נכתב בשנת רכ"ז (1466/7), אך הלשון "וזה היה ..." מטה את הדעת שזו העתקה מאוחרת יותר, מתוך כת"י שנכתב בשנת רכ"ז⁴².

מסתבר שנכתב באיטליה⁴³.

משוייך למשפ' 4.

32. מהרי"ל, גיטין, סי' כ, עמ' תקא, שני"ס ד. 33. ר' י"ל ביאלר (דלהלן) ואחרים קראו "קלהויון", אך אין ספק שכתוב "גלהויון", היא Gelnhausen. כתיב זה מוזכר בגרמניה יודאיקה III, א, עמ' 426. 34. דף 145, ב. 35. 144, ב. 36. ר' י"ל ביאלר, מן הגזים א, ירושלים תשכ"ז, מס' 25, עמ' 59-61. 37. 142, א. 38. 143, א. 39. גם אם אין היא עריכתו של רבי זלמן. 40. בעבר גרו הבעלים בלונדון, וכתה"י נקרא 'לונדון - גרינווד'. 41. דף קטו, ב. 42. סיוע לכך יש בעובדה שכתב היד שלפנינו אין סימן ראשי תיבות על המילה "זכר". 43. במאגר ספרדית מצויין, ששיטת השרטוט של כתב יד זה תואמת לנהוג באיטליה.

סדר העניינים: אלול עד ט' באב. שמחות. תפילה. ס"ת. סעודה. או"ה. שו"ב. יי"ג. טבילה ונידה. נישואין. מילה. פדיון הבן. ציצית. תפילין. מזוזה. גטין⁴⁴. חליצה. דרשות וליקוטים. ליקוטי מהר"ש. בני חושים [מובאות רק שתי אגרות מהרי"ל, עם הקדמה וסיום קצרים].

יש פרטים שבהם נוסח כת"י זה דומה לנוסח העריכות הראשונות של רבי זלמן⁴⁵.

פרטי הכתובה: יום ו', ב' אייר ר"ט, "בפתרא פלר"⁴⁶.

בסיום גלגול בני חושים נזכרת "שנה זו שנת ר"ט".

בכת"י זה פרטים ייחודיים, שאינם בכתבי היד האחרים⁴⁷, אך יש מקום לפקפק האם הם כולם מדברי רבי זלמן⁴⁸, ואולי ממקור אחר מבית מדרשו של מהרי"ל.

יש פרטים הדורשים עיון וביאור⁴⁹.

מקור חלק מההוספות הייחודיות בוורמיישא⁵⁰.

יש גם הגהות תיקון על נוסח הספר⁵¹.

יש הוספות שאינן קשורות לכאורה למהרי"ל, ובין ההוספות – גם ענייני קבלה⁵².

מביא עדות ראיה מהרב 'מהר"ץ' ו'הקהל מפריס'⁵³.

הגהה: "ר"ח אב שי"א היה בשבת, והיתה צעקה איוה הפטרה לאומרה ... וזה כתבתי לזכרון פה וויניזיה הבירה".

בעלים: משה אריה טריאסטי, פאדובה⁵⁴.

(1) ח – כת"י המבורג 202

Cod. hebr. 150, במכון לתצלומי כת"י ע מס' 981.

44. על הגט וההרשאה חתום: יעקב בר אליעזר שי' לאורך ימים טובים אמן. 45. למשל: מילה, סי' יח, שנ"ס ב, עמ' תפד. 46. 'בפתרא' הוא כנראה שיבוש של 'באתרא'. 47. למשל: תפילת ט' באב, סי' כד, שנ"ס ט, עמ' רנה; תפילה, סי' א, שנ"ס ו, עמ' תלה; קריאת התורה, סי' ג, שנ"ס ד, עמ' תנא [שייך לעמ' תנב]; שם, סי' ו, שנ"ס ז, עמ' תנד; נישואין, סי' ב, שנ"ס יא, עמ' תסד; שם, סי' יא, שנ"ס ד, עמ' תעב; גיטין, סי' טז, שנ"ס יד, עמ' תקט. 48. ראה בעניין נר מילה שנשאר דולק מערב ט' באב (ט' באב, סי' טו, עמ' רמח). ב-גר נוסף שהדליק ממנו "שאר נרות", הוספה זו מוטעית, והכוונה האמיתית היא כמפורש בדברי האגודה, שידליקו ממנו את נר החזן, אלא שבמהדורה של גר לא היו כלולים דברי האגודה. 49. מהרי"ל, תפלת נעילה דיום כפור, סי' לג, שנ"ס ג, עמ' שנט. 50. נישואין, סי' א, שנ"ס ז, עמ' תסג; שם, סי' ג, שנ"ס א, עמ' תסה. 51. ליקוטים, סי' ע, שנ"ס א, עמ' תרכט. 52. למשל: שבת, סי' ה, שנ"ס א, עמ' רד. 53. תפילה, סי' יד, שנ"ס יא, עמ' תמו-תמוז. איני יודע במי מדובר, שהרי משנת קנ"ה (1394) לא היו יהודים בצרפת. 54. ואם כן, זהו כתב היד שהיה "בבית הגבירים היקרים האחים טריאסטי", שממנו העתיק החוקר שד"ל חלק מגלגול בני חושים (הליכות קדם, אמסטרדם

102 דפים.

תחילת כתב היד חסרה. כמה דפים נחלשו – חלקם חסר, ואחרים הוכנסו שלא במקומם⁵⁵.

כנראה שם הסופר יוסף, ולכן הדגיש את המילה 'יוסף' בפסוק "טהור ידים יוסף אומץ"⁵⁶.

כתב היד נכתב בערך בשנת ש' (1540).

משוייך למשפ' 5.

סדר העניינים: יום כיפור עד ט' באב (שבת ועירובי חצרות לפני ט' באב). תפילה. ספר תורה. ציצית. תפילין. מזוזה. סעודה. שמחות. נישואין. גיטין.

קרוב מאד בסדרו ובנוסחו לכת"י פרס, שכתב רבי זלמן המחבר.

בעלים: "אליקים בן החבר רבי אברהם"; "אברהם בן החבר רבי אליקים"⁵⁷.

(ח) 1 – כת"י וינה 22

hebr. 175, במכון לתצלומי כתי"ע מס' 1442.

146 דפים⁵⁸.

יש בכתב היד הדגשות על השמות "אלעזר"⁵⁹ ו"זלמן"⁶⁰. הכותב אינו אלא רבי אלעזר זלמן משוטיגווערא, מחבר ספר מהרי"ל.

בקולופון החיבור כותב המחבר:

אנכי המלקט בתר לקוטי כתבתי זה הספר בחצי שנת רכ"ט ובחצי שנת ר"ל...⁶¹.

שנת ר"ל מופיעה גם בלוחות העיבור⁶².

רבי זלמן הוסיף על חיבורו והגיה אותו אחרי סיום כתיבתו. בכתב היד נראות הגהות שנכתבו בידי אותו כותב, אך בזמן מאוחר יותר ובכתב פחות קאליגרפי. חלק מהן הן

ר"ז, עמ' 85-86). ראה: י"י יובל, יהודים הוסיטים וגרמנים על פי הכרוניקה 'גלגול בני חושים', ציון, נד (תשמ"ט), ג, עמ' 307, מס' 6. 55. דף 1 שייך להלכות יו"ט, ומקומו לפני דף 69, אך בין 68 ובין 69 חסר יותר מדף אחד; בהלכות ת"כ חסר דף, ובמקומו הוכנס דף מהלכות נישואין. 56. דף 33, א. 57. דף 91, א. 58. בסוף כתב היד: דפים 148-149 – תפילות. דפים 150-155 – סדר טרויש. 59. דפים 45, א; 82, ב; 120, ב. 60. דפים 79, א; 96, ב. 61. דף 146, א. 62. דף 12, א "והדוגמ' האידנא ר"ל לפרט".

תיקוני ההעתקה⁶³, אך ברבות מהן נמצאות הוספות מספרי הלכה, כגון: הרוקח⁶⁴, סמ"ק⁶⁵, ספר התרומה⁶⁶, הפרנס⁶⁷ וכד'.

את רצונו להמשיך ולהוסיף על הספר הביע רבי זלמן בסוף הספר, בתחתית הדף שבו כתב את הקולופון ופירט את צרותיו, בשוליים התחתונות של העמוד שחציו ריק:

יזכני הש"י ליותר חידושי' למלאות מקום שהנחת⁶⁸.

לאורך החיבור פזורות 'הגהות חלון' ובהן דברי מהר"י וייל⁶⁹. ואכן, בשולי הקדמת הספר (אחרי 'גם דברי מהרא"ק העתקתי ממחברים') מצויה כאן תוספת:

ושבו תוספתי ביש מקומות מליקוטי מה"ר יעקב ויילא ע"ה והוא היה גדול תלמידו מובהק של מהריסג"ל ע"ה⁷⁰.

משוייך למשפ' 1.

סדר העניינים: ענייני עיבור⁷¹. ניסן עד אדר ב'. תפילה. ספר תורה. הפטרות. סעודה. נישואין. מילה. פדיון הבן. גיטין. חליצה. שחיטה ובדיקה דמהר"י וייל. חרוזות לדיני הבדיקה. איסור והיתר. יין נסך. נידה וטבילה. ציצית ותפילין. מזוזה. שמחות. תשובות. ליקוטים. ליקוטי מהר"ש. גלגול בני חושים.

בגליונות כתב היד הגהות מאוחרות יותר. יש בהן העתקה של כמה מהשגות רבי שמעון בן מהרי"ל על ספר מהרי"ל⁷². בחלק מהן מופיעים פסקי "נחמני"⁷³.

בעלים: "שנ' ש'כר'ן הרבה מאד"⁷⁴ [=תק"י]; "באתי להשי' שם א"א כמ"ר נתן על הספרי' נאם הקטן יודא ב"ר נתן אוטוב".

(ט) כ"ח - כת"י פריס כ"ח H 21 A

במכון לתצלומי כת"ע מס' 3034.

160 דפים⁷⁵.

הדפים הראשונים⁷⁶ הם השלמה שזמנה מאוחר משאר כתב היד. נוסח השלמה זו קרוב ביותר לנוסח הדפוס - יותר מכל כת"י אחר.

63. למשל: דפים 41, א; 69, ב; 88, ב. 64. דף 65, ב [=מהרי"ל, הלכות ליל יום כפור, ד, שנ"ס ט, עמ' שכה-שכו]. 65. דף 24, א [=מהרי"ל, הלכות חלה, ט, שנ"ס ו, עמ' פו]. 66. דף 42, א. 67. דף 44, א [=מהרי"ל, שבת, כח, שנ"ס ג, עמ' ריו]. 68. דף 146, א. 69. דף 21, ב, ועוד הרבה. 70. דף 13, א. 71. אלו באים מיד אחר התוכן, לפני סדר השנה, ואינם כלולים במספור העמודים המקורי. 72. דפים 55, ב; 60, ב. על רבי שמעון ראה לעיל, עמ' 105. על השגותיו ראה להלן, עמ' רסט. 73. פורסמו במאמר: קטעים מחוך ספר הנחמני לרבינו נחמן בן רבינו חיים הכהן, ספר הזכרון למרן הגר"ב דולטי וצ"ל, ירושלים תשמ"ז, עמ' רמו-רמו. 74. דף 12, ב. 75. הדפים ממספרים עד 158, אך המספרים 78 ו-118 מופיעים כל אחד פעמיים. 76. דף 1 - שער מגן. דפים 2-16 - השלמה

בטופס הכתובה "בששי בשבת בארבעה ימים לחדש כסלו שנת חמשת אלפים ומאתים (וארבע לב"ע) ושלישים ותשעה לבריא' עולם למנין שאנו מנין בו כאן בעיר פדואה"⁷⁷.

המלים "וארבע לב"ע" שנכתבו ונמחקו הן כנראה הנוסח שהיה בכתב היד שממנו הועתק כיח⁷⁸, ואילו התאריך שנכתב מיד אחר כך הוא שנת כתיבת כיח עצמו – רל"ט (1478-1479).

גם ב'עיגול דרב נחשון' מסומנות השנים רל"ט-רמ"ז⁷⁹, כלומר, המעתיק עמד בשנת רל"ט.

ההעתקה הקודמת הועתקה בשנת רל"ה (1475), ככתוב בכותרת ל'עיגול דרב נחשון': "ועתה רל"ה לפ"ק אנו י' שנים במחזור ע"ח"⁸⁰.

אולם, הנוסח היסודי נוצר בשנת רי"ד (1454). בהילכות העיבור נאמר במפורש "כגון עתה שנת רי"ד לפרט, תוסיף עליו ד' ויעלה רי"ח..."⁸¹, וכן לפחות עוד שלוש פעמים שם⁸².

משוייך למשפ' 3.

סדר העניינים: ניסן עד פורים. תפילה. ס"ת. ציצית. תפילין. מזוזה. סעודה. שמחות. נשואין. נדה וטבילה. מילה. פדיון הבן. גיטין. חליצה. לקוטים. לקוטי מהר"ש. גלגול מבני חושים. תשובות. אגרת השופרות. "ע"כ גוף הספר שנתייחד על דרשות הא"ס⁸³ מהריסג"ל ומנהגיו בכל השנה"⁸⁴. תקנות רגמ"ה. צוואת ר"י החסיד. צוואת רבי זלמן ממגנצא. עיגול דרב נחשון. ענייני עיבור ולוחות. שחיטות ובדיקות מהרי"ו. קיצור שערי דורא "ואינו מיסוד מהר"י סג"ל"⁸⁵.

(י) ל – בת"י לונדון – הספריה הבריטית 553

Or. 4607, במכון לתצלומי כתי"ע מס' 6426.

191 דפים.

מאחרת, אולי חלק מכת"י אחר. דף 17 – השלמה בכתב אחר, שנועדה לחבר את ההשלמה הראשית עם כתב היד המקורי, המתחיל בדיון חלה. דף 114, א. 78. ראה בהע' 82. דף 142, א. 80. דף 142, א. 81. דף 146, ב. 82. וכנראה שהתאריך השנוי ר"ד ("מאתים וארבע", שהועתק ונמחק בנוסח הכתובה, כנ"ל) נוצר בכתב יד שנשמטה בו המילה 'עשרה' מהתאריך ("מאתים וארבע עשרה"). ואם יטען הטוען, שמא רי"ד הוא תאריך שהוכנס מהעתקה שהיתה באותה שנה, ואולי שנת העריכה הראשונה היא אכן רי"ד (כפי שמופיע גם בכת"י ס – ראה להלן, ליד הע' 123)? אביא ראיה ממקום שמעתיק רגיל איננו מודע לכך שיש לשנותו. בפירוש הלוחות מוזכר "עת' למחזור ער"ה..." (דף 146, ב), ומחזור קטן זה החל רק בשנת ר"ז (1446), שלוש שנים אחרי שנת רי"ד האמורה.

בסוף כתב היד קולופון:

אני הסופר קלונימס ב"ר יצחק שלי"ט כתבתי זה הספר מהרי"ל בעיר הערבורט⁸⁶, וסימתי יום ב', ג' שבט שנת ש' [1540] לפרט קטן⁸⁷.

המעתיק סימן התחלות שורות המצטרפות לכינויו: קלמן⁸⁸.

משוייך למשפ' 6.

סדר העניינים: פסח⁸⁹ עד ט' באב. שבת. "דיני עירובי חצירות עיין לעיל בהלכות י"ט"⁹⁰. תפילה (וספר תורה). סעודה. ציצית. תפילין. מזוזה. שמחות. נישואין. גיטין. אלול עד פורים.

יש בו שגיאות כגון: "ולאחר הקבורה קורא אדם על רבו"⁹¹ – וצ"ל קורע. "ושמע היינו טעמא ..."⁹² במקום: ושמא.

בסוף הל' חנוכה, מוזכרים מנהגי 'ורנקבורט' [=פרנקפורט]⁹³.

(יא) לי – בתי" לידן⁸⁴

Or. 4805, במכון לתצלומי כתי"ע כ"מ 144.

140 דף.

קולופון הסופר:

אהרן ב"ר יהונתן ז"ל המכונה זעליקמאן קסי"ל לא יזק ... ספר זה נשלם ... באב ש"ג [1543] לפרט ... בעיר ליפ⁹⁴ בח' ימים לחדש⁹⁵.

משוייך למשפ' 6.

סדר העניינים: אלול עד ט' באב. תפילה, קריאת התורה, סעודה, איסור והיתר, שחיטות, בדיקות, יין נסך, טבילה, ציצית תפילין ומזוזה, שמחות, נישואין, מילה, פדיון הבן, גט, חליצה. ליקוטים: "ואילו דברי" אשר שמעתי ממהרי"ל ואין לי לסדר איש על מקומו וכתבתי בערבוביא"⁹⁶, ובסוף: "קבצתי ולקטתי באומרי אחרי מהרי"ל וקיימתי

83. מילה זו אינה ברורה, אך כך גם נמצא בכת"י ס. 84. דף 137, א. 85. דף 153, ב. 86. בקטלוג המכון לתצלומי כתי"ע מוצע לזהות עיר זו עם Erfurt שבגרמניה. דא עקא, שעיר זו מוזכרת בספרי רבותינו פעמים רבות, וכתוב כזה אינו מוכר כלל. 87. דף 193, ב. 88. דף 74, א. 89. פסח אינו פותח בדרשת מהרי"ל, כבנדפס, אלא בדרשת מהר"ש (מהרי"ל, לי יום קודם הפסח, סי' ו-ח, עמ' יב-יד), ואחריה דרשת מהרי"ל (שם, סי' ג, עמ' י). 90. דף 98, א. 91. דף 119, ב. 92. דף 130, א. 93. דף 189, א-ב. 94. בקטלוג הממוחשב של המכון לתצלומי כתי"ע מוצע זיהוי של 'עיר ליפ' עם Lippstadt בצפון גרמניה (בין דורטמונד להנובר), ברם, ככל הידוע התיישבו שם יהודים רק סמוך לשנת ש"ג (סוף המאה ה-16). 95. דף 140, א. 96. דף 133, ב.